

РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ У НАРОДНИХ ПІСНЯХ УКРАЇНСЬКИХ
НІМЦІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються пісні німецьких переселенців, які проживали на території України на початку минулого століття. Німецькі народні пісні аналізуються крізь призму вагомих історичних подій, рецепція яких знайшла своє вираження у фольклорі переселенців. В ході дослідження виділяються етнокультурні елементи, які допомогли зберегти самоідентичність німецьких колоністів, що мешкали на українських землях.

Ключові слова: німецькі народні пісні, німецькі переселенці, рекрутські пісні, рецепція.

В статье рассматриваются песни немецких переселенцев, которые проживали на территории Украины в начале прошлого столетия. Немецкие народные песни анализируются в ракурсе важных исторических событий, восприятие которых нашло свое выражение в фольклоре переселенцев. В ходе исследования выделяются этнокультурные элементы, которые помогли сохранить самоидентичность немецких колонистов, проживавших на украинских землях.

Ключевые слова: немецкие народные песни, немецкие переселенцы, рекрутские песни, рецепция.

The article highlights the songs of the German immigrants, who lived on the territory of Ukraine at the beginning of the past century. The German folksongs are analyzed from the perspective of the important historical events and its reception, which was depicted in the immigrants' folklore. In the present research the ethnocultural elements, which saved the self-identification of the German colonists, are singled out.

Key words: German folksongs, German immigrants, recruits' songs, reception.

Українські землі вабили німецьких переселенців ще з часів Середньовіччя. Масово на територію сучасної України німці почали переїздити в середині XVIII століття. Одні з перших тогочасних німецьких колоній було засновано на землях Чернігівщини, Волині, Західної і Південної України, включно з територіями Запорізької Січі, а надто коли козацтво потрапило під офіційну заборону. У 1804 році німецьким переселенцям надано значні привілеї, зокрема, вони звільнялися від оподаткування, отримували землі, мали право займатися промислами і володіти кріпосними селянами. Все це дозволило німцям створити на українських землях високорозвинуті господарства, на яких працювали наймані робітники. Їм вдалося зберегти свою національну і культурну самобутність, власну мову і релігію. До карколомних історичних подій Першої світової війни, чисельність німців, які проживали у колоніях на території України, постійно зростала і на початок бойових дій їх налічувалося близько 872 тис. осіб [1: 52].

З початком війни німців почали переселятися з наближених до лінії фронту територій до Сибіру і Поволжя, більшість з них згодом змогла повернутися до залишених

осель. Подальша антиселянська і антинімецька політика нової влади на початку 20-х років посилила міграційні процеси серед німецьких колоністів, які вже добровільно змушені були покинути свої домівки і від'їжджати до США та Канади. Вже в радянські часи в місцях компактного проживання колоністів формуються німецькі сільські ради, які поступово об'єднали переважно більшість німецького населення в Україні (82,3%) [2: 321]. Тут для них функціонували школи з німецькою мовою викладання, технікуми та інститути. Однак така національна автономія німців на території Радянського Союзу тривала лише до початку 30-х років, коли більшовики почали запроваджувати політику розкуркулення заможних селян, примусового вилучення продовольства, утисків тих, хто виявляв свою національну чи релігійну самобутність. До когорти ущемлених політичним свавіллям потрапило й німецьке населення, і знову почалися примусові виселення, депортації, репресії... Із приєднанням напередодні Другої світової війни земель Західної України, де мешкала велика кількість німців, більша їх частина змушена була повернутися на свою історичну батьківщину, або ж була примусово відправлена у нові східні райони Союзу. У таких умовах німецькі колонії як автентичні національно-культурні осередки на території України перестали існувати.

Все розмаїття історичних подій першої половини ХХ століття повної мірою відтворилася в національному фольклорі мешканців німецьких колоній. Народна поетична творчість німецьких переселенців, які проживали в Україні, виявляє низку оригінальних рис, пов'язаних із особливостями історичного та культурного фону, на якому вони створювалися і передавалися. Матеріалом для цього дослідження послужили півсотні пісень німецьких колоністів, записані на території сучасної України в їхніх колоніях у першій половині ХХ століття. Пісні українських німців зібрані в окремому фонді Німецького архіву народних пісень в місті Фрайбург, ФРН (das deutsche Volksliedarchiv) і представлені в електронному зібранні [3]. Пісні записані як німецькими (А.Штрюм, Е. Йохансон), так і радянськими дослідниками (зокрема, учні та колеги в експедиціях професора В.М. Жирмунського). Актуальність вивчення німецьких народних пісень пояснюється відсутністю досліджень німецького фольклору колоністів, який формувався на основі рецепції визначальних історичних подій початку минулого століття, а також істотним впливом етнонаціональних елементів, які забезпечили збереження національної самоідентичності переселенців.

Німецькі народні пісні записані в різних німецьких колоніях, які були розташовані на території сучасної України. Найбільшими серед них були, зокрема, колонія Вейнау / Weinau (нині – Токмакський р-н Запорізької обл.); поселення Гофнунгшталь / Hoffnungstal (нині – Одеська обл., Великомихайлівський р-н); колонія Ландау / Landau (нині – Високопольський р-н Херсонської обл.); колонія Маріенталь / Mariental (нині – Овідіопольський р-н Одеської обл.); колонія Фріденталь / Friedental (нині АР Крим); колонія Кассель / Kassel (нині Одещина); колонія Грунау / Grunau неподалік від сучасного Мелітополя; поселення Пришиб / Prischib (нині це частина Запорізька і Дніпропетровської областей) та ін.

Визначальні історичні події другої половини ХІХ — початку ХХ століття стали основними темами німецьких народних пісень переселенців, які все ще були популярні в народі аж до 20-х років минулого століття, коли вони власне й були записані. Всі історичні процеси в народних піснях відтворюються з суб'єктивної позиції типового німця-пере-

селенця і перетворюються в тексті на невичерпне джерело ціннісних емоційно-психологічних рефлексій. Основною темою в німецьких народних піснях початку ХХ століття виступають події Першої світової війни. Відтворені в текстах рецепції військової тематики пов'язані з подіями, які безпосередньо стосувалися особистого або суспільного життя німецьких колоністів. Важливим жанром німецьких народних пісень, який виник як відгомін великих військових кампаній, стали рекрутські пісні. У них йдеться про складну долю солдата в часи війни, про військові нужди та страхіття військових дій.

Окремим багатим тематичним циклом рекрутських пісень стали прощальні пісні, в яких призваний на військову службу солдат прощається зі своїми рідними та йде до лав армії. У пісні «*Die Zeiten sind verflossen*» йдеться про отримання ректором виклику до війська і необхідність йти на військову службу в часи Першої світової війни. Варто зазначити, що в колоніальних піснях призов німців до війська пов'язується як із лавами царської, так і з «ленінської» армій, що для типового німця ніяким чином не впливало на необхідність полишати домівку і йти на війну. У пісні «*Ich muss scheiden von den Meinen*» відтворюється інша доля німецького рекрута: він змушений від'їжджати зі своєї громади для служби у війську німецького кайзера. Особисті переживання, пов'язані в пісні з прощанням зі своєю сім'єю, подорожжю через усю Європу, охоплену хвилею війни, а також засудженням військових дій німецької влади, яка захопили в полон страху цілий світ: «*O du Deutschland über Alles, // Du erschreckst die ganze Welt*».

Страхіття мобілізаційного процесу українських німців, які були призвані у ряди російської армії на початку Першої світової війни, зображені й у пісні «*Welch ein Schrecken war's im Jahre Neunzehnhundert vierzehn doch*». У тексті відтворено драматичні сцени прощання з родичами, плачі батьків, сестер і братів, дружин і дітей за своїми синами, братами, чоловіками і татами, які відтепер повністю покладаються на волю Бога і Його захист «*Weil der Bruder wird erschlagen // Von des Feindes Grossgeschütz, // Wenn ihn Gott der Herr nicht schützt*». Своєю силою драматичного відтворення пісня більш нагадує поховальні плачі за тими, кому не судилося повернутися додому. Рекрутська пісня «*Ach, grosser Gott, wie schwer die Zeit*», написана у формі молитви з уст німецького військовослужбовця, містить заклики до Бога змилуватися і звільнити всіх від війни. У пісні висловлено смирення перед будь-якою долею, яку збирається послати Господь солдату: загинути чи вижити, прохання охороняти його на війні, берегти його сім'ю, дітей, дружину і батьків.

Показовою піснею про драматичну суспільну ситуацію, яка склалася в Росії впродовж Першої світової війни, є балада «*Ach Russland, armes Russland*». У пісні відтворено жалогідне життя тогочасного простого люду, до якого належали й самі переселенці, у зв'язку з вихором історичних подій, що змінили спокійне довоєнне життя селян. У тексті зображено аморальність і суспільні біди: злиденність, голод, пияцтво, нахабність і продажність; засуджуються політика царської влади загалом та спричинені нею утиски німецьких колоній зокрема; звучать настрої зневіри у війні, що охопила країну, висловлюється впевненість, що держава таки вийде з цього соціального і економічного колапсу і люди повернуться до спокійного життя. З перспективи німецьких переселенців звучить жаль з приводу неможливості повернутися на свою етнічну батьківщину, де їх вважають зрадниками і позбавляють життя.

Втома від тривалих військових дій, які охопили країну в кінці Першої світової війни, військова невинність юних німецьких призовників, яким ніколи не доводилося тримати в руках зброю, і які тепер змушені вбивати на війні, вилилася у пісні «*Im Spätja[h]r schreibt man Europa*». Пісня-реакція на примусову депортацію німців під Херсон, які проживали в прикордонних регіонах Російської імперії в 1915-1917 рр., і всі свої тяжкі повєв'ряння, з цим пов'язані, описані у «*Frisch auf ihr deutschen Brüder*».

У піснях німецьких поселенців відтворено період примусового виселення німців із їх колоній за наказом царя до Сибіру в роки Першої світової війни «*Aus Wolhynien sind gezogen*», жертвами якого стали найслабкіші: діти, жінки, старі [4: 94–109]. У пісні «*Wie ein Blitzschlag ging ein Jammer*» продовжується тема репресій німецьких переселенців. Цей текст, як вважають, написано в кінці Першої світової війни, вже після подій лютневої революції 1917 року в одній із колоній на теренах сучасної України [5]. Саме початок першої світової війни, а за тим і революції сприймаються автором тексту як несподіване природне явище могутньої сили: як удар блискавки. Окрім війни, великим лихом для німецьких колоністів стали утиски їх свобод «старою владою» (мається на увазі царська Росія): закриття лютеранських церков, заслання священників, спустошення німецьких поселень. Сподівання переселенці покладають на прихід нової влади (більшовицький режим), яка має дати їм свободу, і яку вони пов'язують із Божою допомогою «*Wie ein Blitzschlag kam die Hilf // Von dem grossen Gott im Himmel // Über uns im ganzen Land*». Як показала історія, ці сподівання виявилися марними.

У пісні «*Juli '16 fing es an zu regnen*» подано рещепцію складних політичних подій періоду розпаду Першої світової війни, коли оголошена війна із Німецькою імперією спричинила негативне ставлення до німецьких переселенців на території України. Це дало можливість чинній владі проводити репресивну політику по відношенню до німецького населення, а серед німців посяло страх і невпевненість у своєму майбутньому «*Traurig, traurig sind so viele Leute, // Weil der Krieg bis jetzt kein Ende nahm*».

У своїх піснях німці фіксували в найдрібніших деталях своє життя в колоніях на фоні тих політичних і економічних ситуацій, які панували в певні часи. Пісня «*Wer will nötige Ware kaufen*» є таким собі енциклопедичним довідником продовольчих можливостей німців, які проживали на території колонії Грунау в 20-х роках минулого століття. З одного боку змальовано продовольче різноманіття, яке панувало на тогочасних ринках країни і яке до того ж відзначалося високою якістю. З іншого, у пісні зринає загдка про високу інфляцію, про дефіцит керосину, який тоді активно використовувався в лампах, про «хитрого єврея» як символ антисемітських настроїв, які поширилися з приходом більшовицького режиму до влади, про абсурдність існування споживчих спілок. Темі економічного та морального зубожіння суспільства присвячена й іронічна пісня-перифраз відомих німецьких жартівливих наспівів «*In der Krim, sagt er*». У пісні засуджується як загальна бідність населення, яку держава не в змозі подолати, так і антисемітські погроми в Криму, які були спричинені політикою національної дискримінації: «*Doch der Chaim, hofft er, // Kommt noch heim, hofft er*».

Рещепції політичних та соціальних подій, викликаних Першою світовою війною, не були єдиними, які фігурували в німецьких народних піснях початку минулого століття. На той час популярною в німецькому фольклорі залишалася також тема історичних подій, які відбулися в XIX столітті. У народних колоніальних піснях звучить чітка соці-

альна позиція німецької громади, яка проживала в Україні, на певні історичні події. Так, у пісні «*Im Orient sind sieben Fürsten*» йдеться про підтримку домінуючої в тогочасній Російській імперії позиції з приводу її участі в турецькій війні 1877-1878 рр. як визволителя християнства в Османській імперії. Засудження Кримської війни 1853-1856 рр., в якій німецькі колоністи були зобов'язані поставляти харчі царським солдатам і провіант їхнім коням, звучить у пісні «*Am Frühjahr schrieb man ein Passport*». Відгомін Кримської війни (1853-1856) знаходимо у пісні «*Zur Tawrischen Festung zu Sewastopol*», записаній у німецькій колонії Біллерфельд / Billerfeld. Текст сповнений бадьорості, впевненості у перемозі, засуджуються дії противників, висміюються вороги. Хоча офіційно німці й були поза військовим обов'язком аж до 1871 року, у пісні оповідь іде саме від героя учасника одинадцятимісячної облоги Севастополя. Це вказує на те, що німецьким переселенцям не була байдужа доля місця їхнього перебування, вони не стояли й осторонь від проросійської політичної позиції, яка чітко висловлена в тексті цієї пісні.

Таким чином, у народних піснях німецьких переселенців, які жили на теренах України на початку ХХ століття, відтворено рецепції основних історичних подій крізь призму особистої участі або причетності до них. Народні німецькі балади виявляють щиру небайдужість до чинної політичної і соціальної ситуації, яка склалася в державі, де проживали переселенці. У піснях війна і військові дії, які спричинили безлад, голод, смерті, викликають втому, зневіру та осуд серед німецьких колоністів; знаходять сувору критику політичні рішення, спрямовані на зменшення національної автономії та особистої свободи німецького населення. Надія на покращення у піснях німецьких колоністів пов'язана зі зміною політичного режиму та глибокою вірою в Бога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергійчук В. Етапи переселення німців в Україну. – В. Сергійчук. – // Німецькі поселенці в Україні : історія та сьогодення. Монографія . – К. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006 . – С. 43-66.
2. Панчук М., Ковальчук О., Чирко Б. Національна німецька меншина в Україні у 1920-30-х рр. – Панчук М., Ковальчук О., Чирко Б. – // Німецькі поселенці в Україні : історія та сьогодення. Монографія . – К. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006 . – С. 320-323.
3. Das deutsche Volksliedarchiv [Ел. ресурс]. – Режим доступу : www.dva.uni-freiburg.de.
4. John E. Das Lied als historisches Gedächtnis. Ein rußlanddeutscher Gesang über die Deportationen des 20. Jahrhunderts. – E. John. – // 35th International Ballad Conference SIEF: Papers and Materials. – Kiev: Institut Mystectvoznavstva, folk'loristiky ta etnologii, 2009. – S. 94–109.
5. Bertleff I. Wie ein Blitzschlag ging ein Jammer [Ел. ресурс]. – Bertleff I. – Режим доступу : www.liederlexikon.de/register/kolonistische_lieder/wie_ein_bltzschlag_ging_ein_jammer.